

העובדות על ספת ההיסטוריון

יחיעם ויץ

עופר גרוזוברד, מנחם בגין: דיוקנו של מנהיג – ביוגרפיה, הוצאת רסלינג, תל-אביב, 2006, 374 עמודים.

בשנים האחרונות שב ומתעורר העניין בחייו של מנחם בגין. הפן בחייו שמעורר עניין מיוחד הוא 'הפן האפל', הקו האניגמטי באופיו. במסגרת זו התפרסמו כמה דברים שדנים בהיעלמותו ב-1951, אחרי כישלון מפלגתו בבחירות לכנסת השנייה,¹ והוקרן בערוץ הראשון סרט תיעודי מרתק שתיאר את שקיעתו ב-1983, בשלהי כהונתו כראש הממשלה. הדבר הביא להתעניינות גדולה בספרו החדש של עופר גרוזוברד, המנסה לשרטט את הדיוקן הפסיכולוגי של מנחם בגין.

יתרונו המובהק של הספר שאנו דנים בו הוא העלאת נושא חיוני ורווי חרדות: דמות פוליטית מרכזית, שעמדה בראשות הממשלה יותר משש שנים, הייתה חולה בנפשה. הדמות הזאת היא בגין ושאלות נוקבות על יציבותו הנפשית עלו כבר בשלהי תקופת תפקידו כראש הממשלה. היו אז שמועות על תפקודו, על ערנותו ועל יכולתו לקבל החלטות גורליות. כשהוא הסתגר בביתו אחרי התפטרותו מתפקידו השאלות הלכו וגברו.

בשלהי שנות השמונים התברר שהסתגרותו בביתו שברחוב שלמה צמח 1 לא הייתה הראשונה בחייו. קדמה לכך הסתגרותו במחצית השנייה של 1951, אחרי הכישלון החמור של תנועתו בבחירות לכנסת השנייה.² עם פרסום המידע החדש החמירו השאלות על מצבו הנפשי, ובכל זאת עד היום איש לא העז להציג אותן ולברר את משמעותן. מבחינה זאת ראוי לברך את מחבר הספר ולשבחו. אך להוותי הפער בין

1 למשל, אריה דיין, 'היעלמותו הראשונה של מנחם בגין', הארץ, 6.9.2002.
2 בבחירות האלה, שנערכו ב-30 ביולי 1951, הפסידה תנועת החרות כמעט מחצית מכוחה הפרלמנטרי: מ-14 חברי כנסת בכנסת הראשונה היא ירדה לשמונה חברי כנסת. הכתבה העיתונאית הראשונה שדנה בהסתגרותו של בגין התפרסמה ב-1987: יגאל סרנה, 'הקנצלר על הכוונת – מחתרת יהודית בשנות ה-50', ידיעות אחרונות, 31.7.1987.

העזתו ואומץ לבו לבין איכות הספר הוא תהומי וזועק לשמים. הספר רשלני, חובבני ואף שרלטני; מבחינות רבות טיפולו אינו עומד בקריטריונים המקצועיים והמדעיים. למרות מקצועו, פסיכולוג קליני, גרוזברד היה חייב לטפל גם בצד ההיסטורי של מושא מחקרו באופן אחראי ורציני, מטעם פשוט: מנחם בגין היה דמות פוליטית, ובלי בסיס היסטורי ראוי כל התובנות הפסיכולוגיות אינן תקפות, והן הנחות תלויות באוויר. מסקנתי החמורה נובעת מכמה סיבות. ראשית, המחבר התעלם לחלוטין משורה ארוכה של ספרי זיכרונות ושל מחקרים שמתייחסים למושא ספרו. הוא התעלם משני ספרי זיכרונות שכתב חבר הכנסת יוחנן בדר, דרכי לציין, 1901–1948 (ירושלים 1999) והכנסת ואני (ירושלים 1979) – ספר חובה שכל חוקרי הימין הציוני משתמשים בו שוב ושוב. הוא התעלם משני כרכי הזיכרונות עבי הכרס (כ-1,200 עמודים) של שמואל תמיר, שהתפרסמו אחרי מותו (בן הארץ הזאת – אוטוביוגרפיה, תל-אביב 2002); נכתבו בהם דברים קונטרוברסליים וקשים על אופיו של בגין ועל מנהיגותו, וראוי היה להתייחס אליהם. עוד הוא התעלם מספרו המבריק והפרובוקטיבי של ישראל אלדד (שייב), מעשר ראשון – פרקי זיכרונות ומוסר השכל (חמ"ד, 1963), שיש בו תובנות חדות כתער על בגין, שהמחבר הכירו היטב שנים רבות. ספר נוסף שגרוזברד התעלם ממנו הוא ספרו של ארנולד שרמן, כאש בעצמותיו (ירושלים 1986), הביוגרפיה של אריה בן-אליעזר, שהיה דמות מרכזית בתנועת החרות. הספר עצמו איננו חשוב במיוחד – הוא במידה רבה ביוגרפיה מוזמנת – אך תורם להבנת יחסיו של בן-אליעזר עם בגין. הוא היה הדמות היחידה בקרב צמרת תנועת החרות שהייתה מסוגלת לקיים דיאלוג עם בגין 'בגובה העיניים', ובו בחר בגין למלא את מקומו כיושב ראש התנועה כשבגין 'נעלם' ב-1951. העובדה שהמחבר לא התייחס לביוגרפיה עצמה, לגיבורה ולמעמדו בעיני בגין אומרת דרשני (בספר עצמו הוא מזכיר רק פעם אחת, בעמ' 140, במכתב מפורסם שבן-גוריון שלח לחיים גורי ובו השווה בין בגין לבין היטלר). לאלה יש להוסיף מחקרים חשובים הדנים בנושא. דוגמה מובהקת היא מאמרו של יוסף הלר, 'זאב ז'בוטינסקי ושאלת ההבלגה, 1936-1939: השקפת עולם במבחן המציאות' (בתוך: שמואל אלמוג ואחרים [עורכים], תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה, ירושלים 1987, עמ' 283-320). זהו מאמר מפתח להבנת היחסים הנפתלים בין בגין לבין זאב ז'בוטינסקי ובמיוחד בנוגע להתנגשות ביניהם שאירעה בספטמבר 1938 (עמ' 45). דוגמה נוספת היא ספרו של הסוציולוג יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו: דרכה של תנועת החרות – הסבר סוציולוגי-פוליטי (תל-אביב 1989), המלא וגדוש בהארות על מנהיגותו של בגין. כן התעלם גרוזברד מששת הכרכים עם קובצי התעודות של האצ"ל, שנערכו בידי יצחק אלפסי (הארגון הצבאי הלאומי: אוסף מקורות ומסמכים, תל-אביב 1990-2002). המחבר לא השתמש בספרו בתיעוד ארכיוני וראוי היה לפחות לעיין בקובץ הזה.

הסיבה השנייה למסקנתי בנוגע לספר של גרוזברד היא שהוא מלא וגדוש בטעויות משלושה סוגים. סוג הטעויות הראשון הוא טעויות 'רגילות'. אפשר למצוא טעויות כאלה בספרים רבים, אך מינוןן פה גדול במיוחד – מצאתי עשרות כאלה. למשל, בקונגרס הציוני הי"ז שנערך ב-1931 הייתה הסיעה הרביזיוניסטית השלישית בגודלה אחרי סיעת הפועלים וסיעת הציונים הכלליים ב' – ולא השנייה (עמ' 37). המשפט 'על פי הסכם ריבינטרופ-מולוטוב [...] שלט סטלין בליטא, יחד עם חלק מפולין, אך הבירה וילנה הוכרזה עיר פרזות' (עמ' 52) הוא טעות גמורה: בין שתי מלחמות העולם הייתה וילנה עיר פולנית. אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה שלט בה 'הצבא האדום' במשך כחודש וב-28 אוקטובר 1939 הוא מסר אותה לליטא העצמאית. אחרי חודשים מספר, ב-21 ביולי 1940, כבשו הסובייטים את כל הארצות הבלטיות, כולל ליטא ובריתה וילנה, שמעולם לא הייתה 'עיר פרזות'. הם עצרו את בגין אחרי הכיבוש. טעויות נוספות: בבחירות שנערכו ב-1959, תנועת החרות קיבלה 17 מושבים ולא 19 (עמ' 137). דרגתו של אפרים פורן, יועצו הצבאי של בגין, הייתה תת-אלוף ולא אלוף (אגב, הגדרת תפקידו הייתה 'המזכיר הצבאי של ראש הממשלה' ולא 'יועץ צבאי', עמ' 243). מרדכי ציפורי סיים את שירותו הצבאי בדרגת תת-אלוף ולא אלוף (עמ' 270). בתקופת מערכת הבחירות לכנסת העשירית היה האלוף אביגדור בן-גל אלוף פיקוד הצפון ולא 'מפקד גייס בפיקוד הצפון' (הוא סיים את תפקידו אחרי הבחירות, עמ' 247). ב-1983 רוני מילוא לא היה שר בממשלה – הוא צורף לממשלה על ידי ראש הממשלה יצחק שמיר כמה שנים אחר כך, בשלהי 1988 (עמ' 296). הצהרתו של בגין כי 'היו הרבה אלוני-מורה' הוצהרה יומיים אחרי הבחירות ולא יומיים אחרי אישור ממשלתו החדשה על ידי הכנסת (ב-19 במאי 1977; ממשלת בגין אושרה בכנסת כחודש אחר כך, ב-20 ביוני, עמ' 174). המפלגה המרכזית ב-1965 הייתה המערך, שהוקם באותה שנה, ולא מפא"י (עמ' 143). גולדה מאיר נפטרה ב-8 בדצמבר 1978 ולא ב-10 בחודש ובגין שמע על מותה בטיסה לאוסלו ולא באוסלו עצמה (עמ' 226). ב-1987, כשמשא ארנס התפטר מהממשלה בגלל עצירת פרויקט ה'לביא', הוא היה שר בלי תיק ולא שר הביטחון. שר הביטחון באותה שנה היה יצחק רבין (עמ' 311). הטעויות האלה הן לא היחידות בספר. כנראה המחבר לא מכיר את האמרה הראויה כי 'האלוהים נמצא בפרטים הקטנים'.

סוג הטעויות השני הוא טעויות הנובעות מבורות. הדוגמה הבוטה לכך היא הקביעה כי ב-1931 תנועת העבודה הייתה 'של ד"ר ווייצמן' (עמ' 38). ווייצמן היה קרוב לכמה זרמים של התנועה הזאת, כמו הפועל הצעיר, אך הוא מעולם לא היה חבר או מנהיג של תנועת העבודה. יותר מזה, ווייצמן מעולם לא היה חבר מפלגה; הוא היה 'ציוני כללי' בנוסח הקלאסי. דוגמה נוספת הם הדברים הבאים: 'ב'וועידת בילטמור', שהתקבלה במאי 1942, אישרו מנהיגים ציוניים ממדינות רבות, בראשותו של בן-גוריון, שהיה אז

[...] יושב ראש הוועד הפועל של הסוכנות היהודית, הצהרה שתמכה בפעם הראשונה בהקמתה של מדינה יהודית [...] במקום ההגדרה המעורפלת "בית לאומי לעם היהודי" (עמ' 72). בפסקה הקצרה הזאת אפשר למצוא את הטעויות הבאות: 1. תכנית בילטמור אושרה בידי מנהיגי יהדות ארצות הברית, כולל מנהיגים ציוניים, ולא בידי גוף ציוני. 2. הגוף הציוני שאישר אותה היה הוועד הפועל הציוני המצומצם, שהתכנס באוקטובר-נובמבר 1942 בירושלים ('תכנית ירושלים'). היו בו רק אנשי הארץ, בגלל נסיבות המלחמה, ולכן לא ניתן לקבוע כי היא אושרה בידי 'מנהיגים ציוניים ממדינות רבות'. 3. בן-גוריון היה יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית ולא יושב ראש הוועד הפועל של הסוכנות. 4. ההגדרה המדינית המופיעה בתכנית בילטמור היא 'קהילייה' (Commonwealth) ולא 'מדינה'. 5. הוועד הפועל היה גוף של ההסתדרות הציונית ולא של הסוכנות היהודית. דוגמה נוספת היא הקביעה כי 'איש מחברי האצ"ל לא הוזמן לחתום על המגילה' (הכוונה למגילת העצמאות, עמ' 101). אנשי האצ"ל לא הוזמנו לחתום עליה מאחר של"ז חברי המועצה הזמנית (ולא חברי הממשלה, כפי שנכתב) שחתמו על המגילה היו נציגי מפלגות, חברי מוסדות הסוכנות היהודית או הוועד הלאומי, ולא נציגי מחתרות. גם ל'הגנה' לא הייתה נציגות במועצה הזמנית. לתנועה הרביזיוניסטית הייתה בה נציגות: שלושה חברי הצה"ר, מפלגה פוליטית שנבלעה במפלגת חרות במאי 1949, אחרי הבחירות לאספה המכוננת (אגב, בספר אין כלל אזכור לצעד המשמעותי הזה). עוד דוגמה היא יחסו של בגין לשמואל תמיר: בספר נכתב כי הוא 'רחש לו חיבה וקידם אותו' (עמ' 142) – דברים אלה אינם נכונים. בשנים 1950-1951 היה תמיר מראשי 'סיעת למרחב', סיעה אופוזיציונית בתנועת החרות שהתנגדה בתוקף למנהיגותו של בגין ולעמדותיו. ב-1953, כשהתברר לו כי בגין בגד במאבק נגד השילומים מגרמניה, הוא פרש בזעם מחרות יחד עם שמואל מרלין (דמות מרכזית בעולמו של בגין, שלא קיימת בספר), תוך הטחת דברים קשים בבגין.³

סוג הטעויות השלישי נובע מצירוף של רשלנות ושל בורות. דוגמה לכך הוא תיאור הדיון בכנסת על השילומים מגרמניה שנערך ב-7 בינואר 1952 (עמ' 121-122). אחרי ציטוט נרחב מדברי בגין בדיון נכתב כי 'בן-גוריון השיב לבגין', ובהמשך מובא ציטוט נרחב מדברי בן-גוריון. אך בן-גוריון לא השיב כלל לדברי בגין מטעם פשוט: הוא נאם לפניו. הוא פתח את הדיון ואחריו נאמו חברי כנסת, כולל בגין. מי שסיכם את הדיון היה שר החוץ משה שרת, ולא בן-גוריון – הם החליטו שראש הממשלה יפתח את הדיון ושר

3 על מעמדו של תמיר בתנועת חרות ראו, יחיעם ויץ, 'תנועת החרות, שמואל תמיר ומשפט קסטנר', עיונים בתקומת ישראל, כרך 11 (תשס"ב), עמ' 598-616.

החוץ יסכם אותו.⁴ מעבר לכך, מעיון בדברי בן-גוריון עולה כי הוא לא התייחס כלל לדברי בגין.

הסיבה השלישית למסקנתי בנוגע לספר היא שמתוארים בו אירועים שהמחבר, לטענתי, לא הבין כהלכה את משמעותם מבחינת גיבורו. דוגמה מובהקת לכך היא פרשת אלטלנה – פרשה מרכזית בחיי בגין. גרוזברד התייחס אליה בהרחבה (עמ' 103-108), אך התעלם מנקודה קריטית: בגין לא היה מחולל הפרשה הזאת, אלא קורבנה. לא הוא היה זה שיזם את הפלגתה של האנייה; יותר מזה – מטרתה הייתה לערער את מנהיגותו כמייסד תנועת החרות. מבחינה זאת, המשפט 'במחצית השנייה של חודש מאי הודיע בגין להגנה שאונייה עמוסת נשק של הארגון, "אלטלנה" שמה [...] עומדת להפליג מצרפת לישראל' (עמ' 103), הוא לא נכון ואף מטעה. הגוף שארגן את משלוח הנשק ואת ההפלגה היה משלחת האצ"ל בארצות הברית ולא האצ"ל בארץ. מאחורי צעד זה עמד הלל קוק – הוא היה מנהיג המבצע ומי שמימן אותו (העובדה ששמו לא מוזכר בספר אף פעם אחת אומרת דרשני). בגין לא קיבל כלל דיווח שוטף על מהלכי האנייה, אלא שמע עליהם בתקשורת – על הפלגת האנייה שמע ב-BBC, עובדה המעידה עד כמה היה מנותק מהאירועים. במידה רבה אפשר לראות את מבצע 'אלטלנה' כ'תרגיל מנהיגות' של המשלחת ושל קוק עצמו נגד בגין ונגד דרכו. העובדה שהאנייה הפליגה מחופי דרום צרפת ב-11 ביוני 1948 – מיד לאחר חתימת ההסכם בין צה"ל לבין אצ"ל לגבי שילובו בצבא וביום שהחלה ההפוגה הראשונה – העידה על רצון המארגנים להעמיד את מנהיגות בגין במבחן. בעבודת גמר לקבלת תואר שני העוסקת בפרשה העגומה הזאת נקבע כי סיפור האנייה היה 'מרד כנגד בגין',⁵ ולא נגד בן-גוריון. המחבר לא חייב היה לקבל את הטענה הזאת – פרשת אלטלנה נמצאת עד היום במחלוקת קשה ומרה, אך הוא חייב להתייחס לתרומתו המרכזית והגורלית של הלל קוק בפרשה. העימות בין השניים – בגין וקוק – שופך אור על אופיו של בגין ובמיוחד על אופי מנהיגותו, וצר מאוד שהמחבר התעלם לחלוטין מהשחקן המרכזי בטרגדיה הזאת.

הדוגמה הבאה קשורה לדוגמה הקודמת: סיפור הקמתה של תנועת החרות בידי בגין. המחבר כתב בנושא זה דברים קצרים (עמ' 101-102), תוך התעלמות מהמאבק העז שהתחולל באצ"ל לפני הקמת חרות ב-15 במאי 1948. בגין רצה לפרק את האצ"ל ולהפוך אותו למפלגה פוליטית, במקום המפלגה הפוליטית הקיימת – הצה"ר. מולו ניצבו גורמים שהתנגדו לעמדתו: משלחת האצ"ל בארצות הברית והאצ"ל בגולה,

4 ראו, יחיעם ויץ, 'משה שרת והסכם השילומים מגרמניה, 1949-1952', קתדרה, חוב' 115 (ניסן תשס"ה), עמ' 157-194.

5 אופירה גראוויס-קובלסקי, מיתוס אלטלנה בתנועת החרות, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת חיפה, נובמבר 2005, עמ' 81. העבודה נכתבה בהדרכת.

שמרכזו היה בפריס. הם תמכו בהפיכת האצ"ל לממשלה גולה, שמטרתה להתמודד עם מוסדות היישוב – הסוכנות היהודית והוועד הלאומי – תוך לקיחת סמכויותיהם.⁶ העובדה המכרעת הזו היא מרכיב מרכזי בניסיון לפענח את מסתורי נפשו, אך המחבר לא כתב אפילו מילה אחת על המאבק הזה ועל משמעותו מבחינת גיבורו. קשה לי להציג עמדה ברורה על התובנות הפסיכולוגיות בספר – אין לי כלים לנתח אותן. אולם עמדתי נחרצת בנוגע לקשר שבין התובנות האלה לבין ההקשרים ההיסטוריים שהוצגו בספר: בלי יסודות ובלי שלד הבניין האיתן ביותר יתמוטט. מן הטענה הזאת אפשר להבין את יחסי לקשר הזה: כשמדובר בדמות היסטורית, התובנות הפסיכולוגיות המבריקות ביותר הופכות לתלושות כשאינן יסוד היסטורי איתן. אך בספרו של גרוזברד אין כלל יסוד כזה. מנחם בגין היה מנהיג גדול ודמות מעניינת וקונטרוברסלית. בקרב מנהיגי מדינת ישראל לא הייתה עוד דמות מרתקת שהגיעה לשחקים ולשאלות תחתיות כמוהו. צר מאוד שהמחבר, שהעז להציג את השאלות הנוקבות ביותר לגביו, כה התרשל במלאכתו וכה זלזל בעובדות ההיסטוריות ובמחקר.

6 ראו, יחיעם ויץ, ממחירת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947–1949, קריית שדה-בוקר 2002, עמ' 54–60.